

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie
Departamentul de Istorie Modernă

TEZĂ DE DOCTORAT

Românii între nordul Europei și nordul Asiei.
Călători nordici și ruși despre poporul român
(sec. XVII-XIX)

Coordonator:

Prof. univ. dr. Sorin Mitu

Doctorand:

Mihaela Mehedinți

Cluj-Napoca, 2012

Cuprins

Lista tabelor.....	6
Introducere.....	7
Capitolul I: Preliminarii teoretice și metodologice.....	11
I.1. Introducere.....	11
I.2. Scrisul istoric.....	13
I.3. Memoria și uitarea din perspectivă istoriografică.....	14
I.4. Relația istoriei cu timpul și spațiul.....	15
I.5. Relația dintre istorie și puterea politică.....	17
I.6. Istorie și ficțiune.....	17
I.7. Istoria mentalităților.....	18
I.8. Reprezentările ca mod de a face istoriografie.....	20
I.9. Istoria reprezentărilor.....	21
I.10. Geneza istoriei culturale.....	23
I.11. Istoria culturală astăzi.....	24
I.12. Identitate și alteritate.....	25
I.13. Imagologie și imaginar social.....	28
I.14. Concluzii.....	30
Capitolul II: Călători nordici și ruși prin spațiul românesc (secolele XVII-XIX).....	34
II.1. Introducere.....	34
II.2. Sumarizarea caracteristicilor relatărilor de călătorie nordice și rusești privind spațiul românesc.....	43
II.2.1. Originea relatărilor de călătorie.....	43
II.2.2. Intervalul cronologic al trecerii prin spațiul românesc.....	44
II.2.3. Ocupația călătorilor nordici și ruși.....	47
II.2.4. Tipul de relatare.....	60
II.3. Concluzii.....	63
Capitolul III: Relațiile românilor cu țările nordice și cu Rusia în secolele XVII-XIX văzute prin ochii călătorilor nordici și ruși.....	68

III.1. Introducere.....	68
III.2. Alianțe politico-militare planificate sau realizate, tratative și tratate.....	69
III.2.1. Războiul de 30 de ani.....	69
III.2.2. Marele Război Nordic.....	73
III.2.3. Războaiele napoleoniene.....	83
III.2.4. Războiul ruso-turc din 1806-1812.....	84
III.2.5. Revoluția din 1848.....	86
III.2.6. Războiul Crimeii.....	88
III.2.7. Războiul de Independență.....	89
III.2.8. Primul Război Mondial.....	90
III.2.9. Relațiile dintre țările nordice și Rusia.....	91
III.2.10. Relațiile Principatelor cu Imperiul Otoman.....	96
III.3. Relații diplomatice.....	100
III.3.1. Desfășurarea relațiilor diplomatice dintre spațiul locuit de români, pe de o parte, și țările nordice și Rusia, pe de altă parte.....	100
III.3.2. Primirea și tratamentul acordat solilor nordici și ruși.....	111
III.3.3. Atitudini binevoitoare și gesturi de curtoazie.....	123
III.4. Alte tipuri de relații.....	130
III.4.1. Relații relevante din punct de vedere militar.....	130
III.4.2. Relații comerciale.....	136
III.4.3. Relații științifice și culturale.....	139
III.4.4. Relații de rudenie.....	143
III.5. Concluzii.....	144
Capitolul IV: Viața religioasă a românilor: între Vest și Est.....	149
IV.1. Introducere.....	149
IV.2. Dogmă și ritual.....	151
IV.2.1. Diferențele de dogmă și de ritual observate de călătorii nordici.....	151
IV.2.2. Diferențele dogmatice dintre o parte a credincioșilor ruși și cei români.....	152
IV.2.3. Modul „corect” de a-ți face cruce.....	154
IV.2.4. Prezența icoanelor în bisericile și mănăstirile românești.....	154

IV.2.5. Picturile.....	155
IV.2.6. Cultul Fecioarei Maria.....	155
IV.2.7. Sfinții.....	156
IV.2.8. Cinstirea moaștelor.....	156
IV.2.9. Utilizarea mățăniilor.....	157
IV.2.10. Sărbătorile religioase.....	157
IV.2.11. Obiceiurile de Bobotează.....	158
IV.2.12. Paștele.....	158
IV.2.13. Crăciunul.....	159
IV.2.14. Posturile.....	160
IV.2.15. Celebrarea unor sărbători religioase de către nordici.....	161
IV.2.16. Utilizarea toacei.....	162
IV.2.17. Botezul.....	162
IV.2.18. Nunțile.....	163
IV.2.19. Divorțurile.....	164
IV.2.20. Înfirmările.....	165
IV.2.21. Pomenile.....	167
IV.2.22. Tradițiile populare.....	168
IV.2.23. Mărturiile privind alte credințe decât cea ortodoxă.....	169
IV.2.24. Sectele religioase.....	172
IV.3. Biserici și mănăstiri ortodoxe.....	173
IV.3.1. Menționarea prezenței acestora.....	173
IV.3.2. Starea bisericilor ortodoxe.....	174
IV.3.3. Observațiile privind spațiul transilvănean.....	176
IV.3.4. Preoții ortodocși.....	177
IV.3.5. Educația și pregătirea dogmatică a preoților ortodocși.....	177
IV.3.6. Nivelul de cultură religioasă a poporului.....	179
IV.3.7. Mănăstirile.....	180
IV.3.8. Amplasarea mănăstirilor.....	181
IV.3.9. Particularitățile îmbrăcăminții monahilor.....	183

IV.3.10. Veniturile și obligațiile financiare ale așezămintelor monahale.....	183
IV.3.11. Relația stat-biserică.....	184
IV.3.12. Modul de organizare a clerului.....	185
IV.3.13. Actele de caritate.....	187
IV.3.14. Bisericele și mănăstirile din preajma Iașiului.....	188
IV.3.15. Exagerarea numărului edificiilor religioase din preajma Iașiului.....	189
IV.3.16. Opinia călătorilor asupra mănăstirilor din Iași și din împrejurimi.....	190
IV.3.17. Bisericele din București.....	193
IV.3.18. Mănăstirile din București.....	195
IV.3.19. Numărul de edificii religioase din București.....	196
IV.3.20. Clerul mirean și călugăresc din Țara Românească.....	197
IV.3.21. Descrierile privind edificiile religioase din alte orașe.....	198
IV.4. Asemănări și deosebiri între „noi” și „ei”.....	200
IV.4.1. Apartenența nordicilor la creștinătate.....	200
IV.4.2. Comparațiile cu alte națiuni ale Europei civilizate.....	204
IV.4.3. Împărtășirea aceleiași religii de către români și ruși.....	205
IV.4.4. Relațiile dintre religie și diplomație.....	208
IV.4.5. Asemănările și diferențele de practică religioasă dintre români și ruși.....	209
IV.4.6. Relațiile Principatelor Române cu Imperiul Otoman.....	214
IV.5. Concluzii.....	216
Concluzii.....	223
Bibliografie.....	229
Instrumente de lucru.....	229
Relatări de călătorie.....	229
Lucrări generale și de specialitate.....	234
Studii și articole.....	237
Anexă: Călători nordici și ruși prin spațiul românesc (secolele XVII-XIX).....	246

Cuvinte cheie: identitate și alteritate, țările nordice, Rusia, poporul român, literatură de călătorie, viață religioasă, secolele XVII-XIX

Rezumat

Preocupările mele pentru relația dintre nordici și români sunt mai vechi și au devenit din ce în ce mai complexe odată cu trecerea timpului. Astfel, dacă lucrarea mea de licență a vizat *Imaginea țărilor nordice la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*, în lucrarea de disertație am valorificat câteva relatări ale călătorilor nordici despre poporul român: *Identitate și alteritate. Patru călători nordici prin spațiul românesc (sec. XVII-XIX)*.

Subiectul tezei mele de doctorat vine astfel să completeze concluziile la care am ajuns în precedentele studii, în sensul comparării viziunii nordicilor asupra românilor cu cea a rușilor. Alegerea celei de-a doua categorii de călători s-a bazat pe unele observații pe care le-am realizat în cursul documentării pentru cercetările anterioare. Un prim set de constatări a vizat frecvența ridicată a notelor privind diferențele de rit și de ritual religios realizate de către călătorii din nordul continentului, un al doilea aspect decisiv în selectarea acestei contraponderi a mărturiilor nordice fiind diferența culturală (exprimată în termeni de civilizație) dintre călători și autohtonii cu care intră în contact. Astfel, părerile voiajorilor ruși au avut rolul de a echilibra concluziile unei cercetări privind identitatea și alteritatea de tipul celei de față, deoarece ei împărtășesc religia românilor și pentru că, în plus, ei erau considerați, măcar parțial, ca aparținând „estului” Europei. Concluziile „occidentalilor” nordici protestanți care au traversat spațiul românesc în secolele XVII-XIX au putut fi astfel comparate cu cele ale rușilor ortodocși pe jumătate europeni și pe jumătate asiatici.

Principalul scop al acestei lucrări a fost așadar de a aduce un plus de cunoaștere în ceea ce privește modul în care poporul român era văzut de către două categorii distincte de voiajori ai secolelor XVII-XIX, și anume călătorii nordici și cei ruși. Deși există studii privind relația dintre identitate și alteritate sau legate de imaginarul social care au utilizat ca surse unele jurnale de călătorie, nu am putut regăsi nici o cercetare care să vizeze receptarea realităților românești de către voiajorii nordici, considerați ca o categorie aparte de observatori. În plus, din istoriografia românească lipsește cu desăvârșire o privire comparativă asupra percepțiilor celor două categorii de călători vizate de prezenta lucrare.

Drept urmare, interogațiile de cercetare de la care am pornit studierea relatărilor acestora au fost menite să clarifice aceste aspecte:

- 1) Care erau caracteristicile călătorilor nordici și ruși prin spațiul românesc în epoca modernă?
- 2) Care era natura raporturilor existente între țările nordice, Imperiul Rus și zona locuită de români în perioada studiată?
- 3) Cum percepeau călătorii nordici și ruși poporul român din punct de vedere religios?
- 4) Există sau nu diferențe marcante între opiniile nordicilor și rușilor cu privire la români?
- 5) Se pot observa unele evoluții în timp ale imaginii pe care și-au format-o călătorii vizați despre înaintașii noștri?
- 6) Se pot constata unele deosebiri ale acestei imagini cauzate de vizitarea (doar a) unei anumite provincii istorice (Transilvania, Moldova sau Țara Românească)?

Pentru găsirea unui răspuns la aceste întrebări a fost necesară parcurgerea unui număr de etape, care corespund capitolelor incluse în această teză de doctorat. Astfel, pentru început, am recurs la detalierea fundamentelor teoretice și metodologice ale lucrării. Prin urmare, prima parte a acesteia se referă la caracteristicile și beneficiile abordării unei teme de cercetare din punctul de vedere al istoriei culturale, evidențierea modului în care imaginarul social influențează interacțiunile dintre „noi” și „ceilalți” fiind extrem de importantă în contextul interpretării unor mărturii care provin de la niște observatori străini.

Următoarea fază a elaborării tezei a fost identificarea și clasificarea surselor, reprezentate în acest caz de relatările călătorilor nordici și ruși prin spațiul românesc. Acestea au fost ordonate cronologic și atribuite unei anumite categorii pe baza originii, respectiv a ocupației autorului lor. Analiza cantitativă realizată a vizat și tipul acestor note, toate cele patru elemente enumerate mai sus (spațiul de proveniență a călătorului, intervalul cronologic al vizitei sale, ocupația sa și tipul de text pe care l-a redactat) având un impact semnificativ în ceea ce privește informațiile oferite despre poporul român.

Examinarea surselor a relevat astfel că, dintre cele 124 de relatări de călătorie utilizate, 42% aparțin nordicilor, restul de 58% provenind de la ruși. În cadrul primei categorii menționate, suedezi sunt autorii a peste jumătate dintre notele avute în vedere, astfel încât mărturiile lor și cele ale rușilor reprezintă 81% din total, cele ale danezilor, norvegienilor și finlandezilor fiind prin urmare mult mai puțin relevante din punct de vedere cantitativ.

În mod similar, observațiile privind poporul român se referă în mare parte la secolele XVIII-XIX, acest interval cronologic fiind martorul vizitelor a 87,5% dintre călătorii ale căror texte au fost analizate. Cât despre repartitia ocupațională a voiajorilor, predominanța clară a militarilor (42%), dar și prezența destul de susținută a diplomaților (19%) și a clericilor (12%) pe teritoriul românesc sunt perfect explicabile dacă se are în vedere contextul politic al perioadei. Iar tipul relatărilor disponibile se află în corespondență cu ocupațiile nordicilor și rușilor, căci, în ciuda preponderenței clare a notelor de călătorie (41%), jurnalele de campanie sau rapoartele oficiale și diplomatice au și ele o pondere destul de mare (7% și, respectiv, 11%). Memoriile (13%), corespondența (10%), monografiile elaborate ulterior călătoriei (7%) și relatările indirecte privind trecerea anumitor călători prin spațiul românesc (11%) completează paleta mărturiilor utilizate.

Un alt element relevant în contextul influențării calității unor observații este reprezentat de relațiile dintre spațiul românesc, țările nordice și Rusia în decursul secolelor XVII-XIX, căci aceste legături și-au pus amprenta asupra modului în care militarii, diplomații și clericii aflați în trecere prin Transilvania, Țara Românească sau Moldova au interacționat cu localnicii. Războiul de 30 de ani, Marele Război Nordic, Războiul ruso-turc din 1806-1812, Războiul Crimeii, Războiul de Independență etc. au facilitat și uneori chiar au condiționat existența unor raporturi între locuitorii unor spații atât de diferite și de îndepărtate. Acest lucru a fost cu atât mai important cu cât stabilirea relațiilor diplomatice datează doar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1878 fiind anul înființării unei legații diplomatice românești la Sankt Petersburg) sau chiar de la începutul secolului XX (stabilirea unor legături diplomatice la nivel de legăție cu țările nordice a avut loc în 1916 în cazul Suediei, în 1917 pentru Danemarca și Norvegia, respectiv în 1920-1921 cu Finlanda).

Din aceste motive, modul în care trimișii acestor puteri erau întâmpinați și tratați de către domnitorii români este extrem de informativ cu privire la legăturile existente între aceste zone la un moment dat. Nu trebuie însă subestimată nici importanța acordată ceremonialului, deoarece se pare că acesta prima uneori în fața unor conflicte minore. Probabil din această cauză sursele utilizate nu relevă diferențe semnificative între primirea solilor nordici comparativ cu cei ruși, deși relațiile românilor cu Imperiul Rus au fost deseori conflictuale, o situație care nu are un echivalent în cazul raporturilor cu țările nordice. Câteva deosebiri apar însă în interiorul

categoriilor vizate, una dintre acestea fiind faptul că, de multe ori, moldovenii păreau a aprecia mai mult prezența reprezentanților Rusiei pe teritoriul lor decât muntenii. Evoluția în timp a gesturilor de curtoazie își spune și ea cuvântul, comunicarea dintre diplomații străini și principele Transilvaniei sau domnitorii Țărilor Române modificându-și parțial conținutul și forma către finalul secolului al XIX-lea. În schimb, oferirea unor daruri de preț, acordarea de audiențe fastuoase, vizitele reciproce, banchetele bogate și balurile grandioase rămân o constantă a raporturilor dintre autohtoni și solii nordici sau ruși pe parcursul întregii perioade analizate.

Existența unor relații politico-militare și diplomatice susținute între spațiul locuit de români, pe de o parte, și țările nordice sau Rusia, pe de altă parte, a asigurat și o colaborare mai strânsă între aceste zone din punct de vedere comercial, științific și cultural. Iar înrudirea familiei regale românești cu cea suedeză (regina Elisabeta fiind verișoara regelui Gustaf al V-lea), respectiv cu cea rusă (prin regina Maria, care era nepoata lui Alexandru al II-lea) nu a făcut decât să îmbunătățească aceste legături.

Dar, dincolo de toate aceste elemente de context, era de așteptat ca examinarea informațiilor despre români provenite de la nordici și de la ruși să conducă la rezultate diferite cel puțin pe un palier extrem de important în viața comunităților epocii moderne, și anume religia. Călătorii nordici, deși creștini, erau tributari unei viziuni asupra lumii dominate de valorile protestante, suferind astfel un fel de „șoc cultural” în momentul confruntării cu realitățile românești. Pe de altă parte, fiind ortodocși, rușii beneficiau de un bagaj de cunoștințe implicite sau explicite care le permiteau să înțeleagă mai bine practicile religioase la care asistau și, drept urmare, să ofere o imagine mai acurată asupra acestora.

Din punctul de vedere al percepției vieții religioase românești de către călătorii nordici și ruși, faptul că destul de mulți dintre aceștia (12%) erau clerici a influențat în mod semnificativ informațiile oferite compatrioților lor. Motivul unei astfel de situații este o cunoaștere mai detaliată a chestiunilor ce țin de dogmă și ritual, cunoaștere care a determinat, la rândul ei, o capacitate mai mare de înțelegere a evenimentelor la care luau parte voiajorii. Această afirmație este adevărată și în cazul nordicilor, nu doar al rușilor, deși diferențele dintre cultul practicat de cei dintâi și ortodoxia românilor erau majore. Este interesant de constatat că practicile religioase difereau chiar și în cazul împărtășirii aceleiași credințe, după cum o demonstrează relatările rusești. E posibil însă ca o asemenea percepție să fie influențată tocmai de către această apropiere

confesională, căci clericii ruși puteau decela mult mai bine orice minoră abatere de la rutinele cu care erau obișnuiți, în timp ce pentru nordici aproape orice ceremonie la care asistau era insolită și extrem de diferită de uzanțele proprii, astfel încât nu era nevoie să se mai oprească asupra detaliilor.

Prin urmare, atât observațiile nordice, cât și cele rusești relevă asemănări și diferențe între voiajori și poporul român în ceea ce privește modul de a-ți face cruce, opiniile despre icoane și picturi, cinstirea Fecioarei Maria, a unor sfinți sau a moaștelor acestora din urmă, celebrarea anumitor sărbători (Bobotează, Paște, Crăciun), inclusiv prin posturile premergătoare acestora, utilizarea toacei, ceremonialul pus în practică la botezuri, nunți și înmormântări, scopul pomenilor sau tradițiile respectate cu strictețe de către popor.

Bisericele și mănăstirile ortodoxe românești atrag și ele atenția voiajorilor, care remarcă de cele mai multe ori numărul destul de mare al acestora în mediul rural, în Iași sau în București, dar și starea proastă în care se găseau edificiile din cauza stăpânirii otomane și a deselor războaie desfășurate (și) pe teritoriul Principatelor. Dincolo de aceste elemente comune observațiilor nordice și rusești, o trăsătură caracteristică a acestora din urmă este preocuparea pentru aspectele de ordin pecuniar, mulți dintre rușii care au trecut prin Moldova sau Țara Românească remarcând sumele enorme trimise de mănăstirile de aici către Athos, Ierusalim ori Muntele Sinai.

Cel puțin din punct de vedere religios, poporul român pare deci destul de apropiat atât de nordici (care nu trec cu vederea nici faptul că, fiind luterani, sașii au exact aceleași practici ca și ei, limba de cult fiind singura diferență marcantă), cât și de ruși (care, fiind la rândul lor ortodocși, nu puteau decât să remarce o serie de asemănări). Dar deosebirile sunt și ele demne de a fi menționate, iar descărcarea puștilor sau prezența muzicii militare de Bobotează, chemarea credincioșilor la slujbă cu ajutorul toacei, moralitatea discutabilă a monahilor români, rolul jucat de bocitoare ori utilizarea unui coșciug deschis cu ocazia înmormântărilor par a fi fost tipice vieții ecleziastice românești.

Așadar, ceea ce se poate constata este că părerile nordicilor și cele ale rușilor despre români sunt destul de similare, deși, după cum am subliniat deja, pot fi remarcate și o serie de elemente distincte, personalitatea călătorilor constituind unul dintre cei mai importanți factori care generează aceste nuanțe. Iar în ceea ce privește încercarea de a pune în evidență anumite evoluții temporale ale opiniilor voiajorilor despre alteritatea reprezentată de români, aceasta este

afectată de distribuția variabilă a relatărilor celor două categorii de călători. Astfel, pentru secolul al XVII-lea dispunem îndeosebi de informații provenind de la diplomați suedezi care au traversat spațiul transilvănean, în timp ce pentru secolele XVIII-XIX majoritatea diplomaților, clericilor și militarilor sunt ruși și au avut în vedere în notele lor Moldova și/sau Țara Românească. În plus, viziunea rușilor este afectată și de faptul că, de la un moment dat, aceștia ajung să considere că țării și țarinele au urmărit doar binele locuitorilor acestei zone și protejarea ortodoxiei sud-est europene, comunitatea de credință cu unele dintre popoarele din acest spațiu fiind evidențiată ca unul dintre motivele repetatelor conflicte militare cu turcii din perioada modernă.

În concluzie, prezenta teză de doctorat relevă un număr de elemente care influențează imaginea pe care străinii o aveau despre români acum câteva secole. Dintre acești factori, originea, intervalul cronologic al vizitei, ocupația, contextul politic al perioadei sau apartenența religioasă devin extrem de relevanți și au un impact major asupra percepției alterității. Interogațiile de cercetare de la care am pornit au venit astfel în întâmpinarea acestei constatări, iar răspunsurile oferite acestora, detaliate în cadrul capitolelor prezentei lucrări, se datorează, în mare parte, opiniilor exprimate de militari ruși sau finlandezi, de diplomați ruși sau suedezi ori de clerici ruși. În plus, ele vizează îndeosebi spațiul extracarpatic în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, căci doar aproximativ 7% dintre călători au vizitat (și) Transilvania. Cu toate acestea, unele elemente precum toleranța religioasă de care se bucură locuitorii spațiului românesc, pregătirea dogmatică slabă a preoților ortodocși sau superficialitatea credinței practicate de popor (denotată de înclinația către ritualurile exterioare, către posturile severe și către superstiții) sunt comune atât relatărilor nordicilor, cât și celor ale rușilor și drept urmare pot fi considerate ca fiind cele mai pregnante trăsături ale ortodoxiei românești în secolele XVII-XIX.